

Notennoù

Diwar-benn ar Gelted koz,
o istor
hag o sevenadur

*Dastumet hag urziet gant
Meven Mordiern ha laket e brezoneg gant
Abherve*

PENNAD VI

Ar Yez hag al Lennegez

Ar Yez. — An hen-geltieg yez ariek. — An hen-geltieg, al latin ar gregach hag ar germaneg. — Istor an hen-geltieg. — E unvez. — E zoareoù-dreist. — *Al lennegez.* — An danevellou. — Ar meulgan. — Ar flemgan. — Kanaouennoù emgann ha trec'h. — Kanaouennoù tiegez. — Diouganou, pedennoù, kanaouennoù hud. — An enskrivadurioù. — *Ar yezou neve-geltiek.* — An iwerzoneg hag e lennegez. — Ar brezoneg en Enez-Vreiz ha war an Douar-bras.

Mouladen savet gant ar *Pays Breton*
An Oriant

1913

Notennou

**Diwar-benn ar Gelted koz,
o istor
hag o sevenadur**

Dastumet hag urziet gant

Meven Mordiern ha laketaet e brezoneg gant

Abberve

Notennoù

Diwar-benn ar Gelted koz,
o istor
hag o sevenadur

*Dastumet hag urziet gant
Meven Mordiern ha laket e brezoneg gant
Abberve'*

PENNAD VI

Ar Yez hag al Lennegez

Ar Yez. — An hen-geltieg yez ariek. — An hen-geltieg, al latin, ar gregach hag ar germaneg. — Istor an hen-geltieg. — E unvez. — E zoareou-dreist. — *Al lennegez.* — An danevellou. — Ar meulgan. — Ar flemgan. — Kanaouennoù emgann ha trec'h. — Kanaouennoù tiegez. — Diouganou, pedennoù, kanaouennoù hud. — An enskrivadurioù. — *Ar yezou neve-geltiek.* — An iwerzoneg hag e lennegez. — Ar brezoneg en Enez-Vreiz ha war an Douar-bras.

Mouladen savet gant ar *Pays Breton*
An Oriant

1913

C'houec'hvet pennad :

AR YEZ HAG AL LENNEGEZ

*Ikkavos Oppianikos ieuru Vri-
gindoni kantalon « Ikkavos, mab
Oppianos, en deus savet da Vrigin-
do eur *c'han. »*

(Enskrivadur keltiek eus « Beau-
ne »)

Kevrenn genta : AR YEZ

Ar yez keltiek a oa anezi eur yez
ariiek (1) evel an darnvuia eus ar yezou

---

(1) An hen-ariieg a oa eur yez komzet
war-dro an XXV^{et} kantved kent H. Z. hag
a zo en em skignet a nebeudou dre-oll en
Europ hag en darn eus an Azi da heul
kenwerz, enbrôaderez dre beoc'h pe alou-
berrez-brezel. Komzet evel-se war eur ran-
nad-douar divent ha gant poblou a oa
anezo gouennou-tud dishenvel-tre, ne za-
leas ket an ariieg d'en em zarnaoui en eun
niver eil-yezou, a oa ar re benna anezo,
en Azi, an iranieg hag ar sanskriteg, en
Europ al ligureg (marteze), an illirianeg
hag an thrakeg (maro o zri), ar gregach,
al latin, ar c'heltieg, ar germaneg hag
ar slaveg.

komzet en Europ gwechall-goz, gregach, latin, germaneg, hag all. Gant-se e oa henvel a-walc'h ouz ar yezou-ze.

War boenchou-ze e oa henveloc'h ouz ar gregach, war boenchou all ouz al latin, war re-all c'hoaz ouz ar germaneg. Setu aman, da skouer, eun dibab geriou henvel :

Hen-geltieg	Latin
<i>viros</i> (1) « *den »	<i>vir</i>
<i>veros</i> « *gwir »	<i>verus</i>
<i>vatis</i> (2) « divinour »	<i>vates</i>
Hen-geltieg	Gregach
<i>epos</i> « marc'h »	<i>hippos</i>
<i>tarvos</i> « taro »	<i>tauros</i>
<i>dēvos</i> « doue »	<i>dios</i> « nenvel »
Hen-geltieg	Germaneg
<i>mannos</i> (3) « *den »	<i>mannus</i>
<i>sonnos</i> « *heol »	<i>sunna</i>
<i>segos</i> « *trec'h »	<i>sigis</i>

Ar c'heltieg hag ar germaneg a oa henvel lre ma oant savet o daou diwar an hen-ariieg ; henvel e oant c'hoaz a-hend-all dre ma oa bet ar poblou a gomze anezo amezeien-dost, a-hed kantvedou, er c'hompezennou bras war ribl mor Hanternoz hag ar mor Baltik. En

(1) Deut da *fer* en iwerzoneg, *gour* e brezoneg.

(2) Deut da *faith* en iwerzoneg.

(3) Miret en anoiou tud *Kadvan* (*Katu mannos*) ha *Morvan* (*Morimannos*).

eun tu emaint da rei an hevelep talvoudegez d'eur c'halz a c'heriou a zell ouz an tiegez, ar renerez, ar reiz, ar brezel, an ti, an arrebeuri, an douaroniez. Setu aman eun nebeut skoueriou :

Hen-geltieg	Hen-c'hermaneg*
<i>venis</i> (1) « *kar »	<i>venis</i> (2)
<i>ambaktos</i> « mevel »	<i>ambahtos</i> (3)
* <i>arbion</i> (4) « herez »	<i>arbion</i> (5)
<i>gēslos</i> « *gouestl »	<i>gislos</i>
* <i>oilos</i> (6) « le »	<i>oithos</i> (7)
<i>vēkos</i> « *sagr »	<i>vihos</i>
<i>vertos</i> (8) « *talvoudegez »	<i>verthos</i> (9)
<i>katus</i> « emgann »	<i>hathus</i>
<i>kērios</i> « *arme »	<i>harios</i>
<i>marka</i> « marc'h »	<i>marha</i> (10)
* <i>okita</i> « oged »	<i>agitha</i> (11)

Eun dra ^a zigemme ar muia ar c'hel-

(1) Deut da *fin* en iwerzoneg.

(2) Deut da *wini* « keneil » en hen-alamaneg.

(3) Deut da *ambath* en hen-alamaneg.

(4) Deut da *orbe* en iwerzoneg.

(5) Deut da *erbe* en alamaneg.

(6) Deut da *oeth* en hen-iwerzoneg.

(7) Deut da *eid* en alamaneg, *oath* e saozneg.

(8) Deut da *uvert* en hen-vrezoneg, *qwerz* e brezoneg-breman.

(9) Deut da *wert* « priz » en alamaneg.

(10) Deut da *marah* en hen-alamaneg.

(11) Deut da *egida* en hen-alamaneg.

tieg diouz ar yezou ariek all hag a rae anezan eun eil-yez diouti hec'h-unan : kollet en doa ar *p* eus ar vamm-yez ariek, e penn ar geriou pe en o diabarz etre diou vogalenn, e lec'h e oa bet miret ar *p*-ze, en eur furm pe furm, gant ar yezou ariek all, gregach, latin, germaneg hag all. Da skouer :

Hen-ariieg	Keltieg	Brezoneg
<i>pare</i> (<i>para</i> e gregach)	<i>are</i>	<i>ar</i> (en <i>arvor</i> , <i>argad</i>)
<i>plano</i> (gregach <i>platanos</i>)	<i>litanos</i>	<i>ledan</i>
<i>plânos</i> (latin <i>plenus</i>)	<i>lânos</i>	<i>leun</i>
<i>plârus</i> (hen-c'hermaneg <i>lâros</i>)	<i>leur</i>	
<i>florus</i> , saozneg <i>floor</i>)		
<i>prtus</i> (latin <i>portus</i> , hen-c'hermaneg <i>furdus</i>)	<i>ritus</i>	<i>rit</i> ("roudou" en hen-vrezoneg)
<i>uper</i> (gregach <i>huper</i> , latin <i>super</i> , alamaneg <i>über</i>)	<i>uer</i> , <i>ver</i>	<i>gour-</i> (e <i>gourc'hemenn</i>)
<i>upo</i> (gregach <i>hupo</i>)	<i>uo</i> , <i>vo</i>	<i>gou-</i> (e <i>gouzanv</i> , <i>goubenner</i>)

An *hen-geltieg* eus an X^{et} kantved kent d'ar IV^{et} kantved goude H. Z. — E-pad ar maread amzer-ze ne ziskouez ket ar c'heltieg beza bet trôet tre diwar e gena furm. Peur-diflach ne oa ket manet avat hag e c'hellomp kaout, ouz skleur ar yezadurez vremen, eun dam-skeud eus ar c'hemmadennou anezan. Setu aman ar re bouezusa :

Furmou koz	Furmou nevez
* <i>bhrigantinos</i> « brientin »	<i>brigantinos</i>
* <i>roudhos</i> « ruz »	<i>roudos</i>

* <i>gheimos</i> (1) « goanv »	(?) <i>geimos</i> , <i>gêmos</i>
<i>qenge</i> « pemp »	<i>pempe</i>
<i>nevios</i> « *nevez »	<i>novios</i>
<i>knoi</i> « mibien »	<i>kni</i>
<i>deivos</i> « *doue »	<i>dêvos</i>
<i>teuta</i> « *pobl »	<i>touta</i> , <i>tota</i>
<i>tagausios</i> « *tavedek »	<i>tausios</i>

Keltieg rag-istoriek pe hen-istoriek (X^{et} — V^{et} kantved kent H. Z.) eo ar furmou *bhrigantinos*, *roudhos* ha *gheimos*. *Nevios* a c'hell beza yez ar V^{et} kantved kent H. Z. hag, er c'hantvedou da heul, ne lavared nemet *novios* dre ar bea keltiek oll. *Tota* ha *tausios* a zo anezo furmou diwanet diwezat er yez keltiek eus an III^{et} d'ar IV^{et} kantved goude H. Z. (2)

Rann-yezou an hen-geltieg. — N'hallfe eur yez en em furmi gant eur stumm diouti hec'h-unan, nemet en eun dachennad-vro dister. Mar deu d'ar yezse, da heul trec'h-brezel pe enbroad

(1) Al lizerennou-c'houez *bn*, *dh*, *gh*, eus an hen-ariieg, a oa eus pep-hini anezo daou zon en unan ; son ebet ne gaver er yezou breman da rei eun tanva anezo.

(2) Er c'houlz-se e veze lavaret *briantinos*. Koueza a ra al lizerenn *g* etre vogalennou e geriou all, er III^{et} hag er IV^{et} kantved goude H. Z., da skouer *vertraos*, *leua*, *seusios*, e lec'h *vertragos*, *leuga*, *se gusios*.

peoc'hek, en em skigna da bell, eman e
tu d'en em ranna en eil-yezou a ya atao
war zishenvelaat. Eur renerez-stad una-
net mat hepken, pe c'hoaz eul lennegez
meurbet buhezek a hell miret da vat eur
yez unvan en eur vro ec'hon.

Adalek an III^{et} kantved kent H. Z., e
weler ar c'heltieg komzet e rannou an
Europ o vont war vrisaat eun draig.
Gallout a reomp menega ar skoueriou-
man :

1° Keltieg Iwerzon a vir ar *q* eus an
hen-arieg a ya da *p* e keltieg an Douar-
bras. Da skouer :

Keltieg Iwerzon*	Keltieg an Douar-bras
<i>qenqe</i>	<i>pempe</i>
<i>qennos</i>	<i>pennos</i>
<i>qrennos</i>	<i>*prennos</i>
<i>maqos</i>	<i>mapos</i>
<i>eqos</i>	<i>epos</i>

Dalc'het eo bet d'an daou stumm dis-
henvel-ze en eil-yezou breman, ganet an
eil (an iwerzoneg) eus keltieg Iwerzon,
eben (ar brezoneg) eus keltieg an Douar-
bras a gomzed e Breiz-Veur er c'henta
kantved kent H. Z.

Iwerzoneg	Brezoneg
<i>coic</i>	<i>pemp</i>
<i>cenn, ceann</i>	<i>penn</i>
<i>crann</i>	<i>prenn</i>
<i>mac</i>	<i>map</i>
<i>ech</i>	<i>ep (e ken-ep)</i>

2) dindan ar Romaned hag a-raok
marteze, e keltieg ar Spagn, e voe lezet
da goueza dirag an *t* ar gensonenn-gor-
zailhenn c'houezadennet *x* (skrivet *k*
peurliesia (1) a oa miret dre-oll er broiou
all.

Keltieg	Keltieg ar Spagn
<i>ambarta, ambakta</i> « matez »	<i>ambata</i>
<i>rextus, rektus</i> « *reiz »	<i>retus</i>
<i>sextos, sektos</i> « *seizvet »	<i>setos</i> (2)

3° En deziadur kavet e Coligny (de-
partamant an Ain), meur a furn geriou,
da skouer *midios* « kreiz » e-lec'h *me-
dios*, a henvel tenna d'eun eil-yez kom-
zet er c'horn-bro-ze eus Galia.

War a weler dre ar skoueriou-ze, dis-
ter tra ne oa ken an dishenvelderiou etre
eil-yezou an hen-geltieg ha n'heller,
nep doare, o lakaat e kemm gant ar re
a zisrann breman an eil diouz eben ar
yezou neve-geltiek, pa n'oa hini ebet
anezo krenv a-walc'h da derri unvaniez
ha reizded ar yez. En III^{et} kantved kent

(1) Eul lizerenn e oa ha d'ezhi daou zon
en unan, henvel ouz ar *khi* e gregach, a
zo deut da *ch* e latin (distaget *k-h*) ha da
ch ivez e galleg (nemet distaget e vez evel
k), da skouer : *echo*.

(2) *Setos* e oa ano eur poder a *Darrako*
(Tarragona) dindan aotrouniez ar Roma-
ned. *Retugenos* « mab ar Reiz » e oa, er
bloaz 133 kent H. Z., unan eus pennou Kel-
ted Numantia.

H. Z. e c'helle eun Iwerzoniad hag eur Breizad, o komz pep-hini anezo e geltieg e-unan, en em glevet aes, eur wech meizet ganto an nebeud geriou m'edo ar *q* eus yez Iwerzon laket en e lec'h eur *p* e yez Breiz-Veur. Henvel-tre e oa ar geriou all hag ivez displegadur doareou an anoiou hag ar verbou ha kevreadur ar geriou hag ar frazennoù (1).

Komend-all a c'hoarveze war an Douar-bras hag aman hon eus testeni skrivagnerien an Hen-amzer end-eeun. — « Ar C'halianed, eme Strabon, n'eus kemm ebet etrezo nemet dre na gomzont ket holl o yez en eun doare peur-henvel; eil-yezou dishenvel eun draig a deu ganto. » — An diou a bouez yrasa e-touez an eil-yezou-ze e oa ar yez a gomze ar Velged en hanternoz da sterioru Sequana (Seine) ha Matrona (Marne) hag an hini a oa komzet gant ar Gelted er c'hreisteiz d'an diou ster-ze. Hogen tri zra a ziskouez pegen peuz-henvel e oant :

1) n'heller kavout an distera kemm etre anoiou tud ha lec'hiou an hanternoz ha reou ar c'hreisteiz eus Galia ;

2) an darempredou dibaouez a bep

(1) An displegadur-anoiou en hen-iwerzoneg (yez an VIII^{et}—X^{et} kantved goude H. Z.) a zo henvel-kaer ouz an displegadur-anoiou keltiek evel ma c'heller e studia e mein engravet an Douar-bras hag er peziou-moneiz enskrivet.

doare etre Galianed an hanternoz ha re ar c'hreisteiz eus Galia a ziskouez en em intentent ken-etrezo ;

3) en e gefrediou gant Galianed an Hanternoz e kemeras Kezar da jubenn dalc'hmat eur C'helt kreisteizad eus meuriad ar Vokonted a veve war riblenn gleiz ar Rotanos izela.

Titus Livius en deus meneget e komze ar Vastarned, poblad keltiad etre an Danuvios izela hag an Duras (Dniester) an hevelep yez pe dost hag ar Skordisked. a veve en hanternoz ar Vakedonia war riblou ster « Margos » (Morava); war henvelder o yezou end-eeun e fizie roue ar Vakedonia e teufe d'an diou bobl en em glevet evid ober brezel d'ar Romaned hag argadi an Itali. Hervez Tacitus, ar Gotined (Cotini), a veve er menezioù houarnus ar Viadua (Oder) uhela, a gomze an hevelep yez hag ar C'halianed. Er IV^{et} kantved goude H. Z. sant Jerom, a oa chomet en Ankura, er C'hallatia, hag e Trevires, e Galia an Hanternoz, a laka evez e oa yez ar C'halated damdost henvel ouz hini an Drevired. Seiz kantved a oa neuze abaoe ma oa disrannet ar C'halated diouz ar Gelted all.

Unvez an hen-geltieg. — Anat eo unvez ar yez, dreist da bep mar, da nep a studi an holl anoiou tud ha lec'hiou eus ar bed keltiek. Setu aman eur roll eus

ar geriou a ya an alies a da furmi an anoiou-ze :

a) *ambi*, *ande*, *ate*, kent-geriou ; *ver*, *ro*, kent-geriou krenvaat ; *are* « tost da, dirak », *bitu* « bepred », *bitus* « bed », *brogi* « *bro », *rigion* « *rouantelez », *magos* (1) « tachen », *dunon* « kastel », *briga* « *krenvlec'h war an uhel », *du-ron* « *bourec'h », *bona* (ne ouier ket an dalvoudegez anezan), *nemeton* « neved », *karro* (dizanav e dalvoudegez), *karbantou* « karr », *medios* « *kreiz », *lannon* « lann » (2), *ritus* « *roudou », *dubron* « *dour », *ono*, *ona* « ster, eienenn », *abona* « aven », *mori* « mor », *salos* « *holen », *vidus* « gwez, koad », *vernon* « *gwern », *eburon* « *ivin », *dervon* « derv », *epos* « marc'h », *tarvos* « tarv », *gabros* « gavr », *artos*, *matus* « *ourz », *uros* « ejen meur », *viro* (arvarus e dalvoudegez).

b) *dévos* « doue », *vios* « *den », *bena* « *maouez », *rix* « roue », *bardos* « barz », *kinges* (tro-ano c'henidik *kingetos*) « kerzer », « brezelour », *gaisata* « douger gwaf-bann », *ambaktos* « mevel », *mogus*, *magus* « sklav »,

(1) Deut da « *ma* » en hen-vrezonég ; a vev c'hoaz e geriou evel *c'hoariva*, *peurva*.

(2) En hen-vrezonég *lann* a oa da lavaret kement ha « kompezenn, lec'h kensa-kret » ha, da c'houde, « manati ».

teuta, *touta*, « *pobl », *genos* « *mab », *gnatos* « *azeuler », *litus* « *lid », *katus* « emgann », *boudis*, *bodis* « *trec'h », *senos* « koz », *novios* « nevez », *uxelos* « *uhel », *dumnos*, *dubnos* « *doun », *máros* « meur », *kavaros* « *kaour, den-meur », *litanos* « ledan », *kaletos* « *kalet », *segos* « galloudek » pe « trec'h », *nertos* « *nerzus », *kambos* « kamm », *vindos* « gwenn », *kantos* « *kann », *roudos* « *ruz », *viridos*, *viridos* « *gwer, krenv, kalonek », *bogios* (dizanav e dalvoudegez) (1).

An holl c'heriou-ze a ya, *hep kemm ebet en o furm*, d'ober an anoiou lec'hiou ha tud a zo bet kavet er c'horniou pella eus ar bed keltiek. Setu aman eun nebeut skouerioù (anez e ve divizet ar c'hontrol, n'eus anezo nemet anoiou lec'hiou annezet) :

1) *are* : e Breiz-Veur *Arekluta* « tost da ster *Khuta* » ; e Galia, *Aredumon* (2), « tost d'ar c'hastell » ; er C'hermania *Aretaunon* « tost da venez Taunos » ; en Itali *Arebrigion*.

2) *dévos* « doue » : e Breiz-Veur, *Déva*, *Dévana* ; e Galia *Dévona*, *Dévoduron* ; er C'hermania *Dévona* ; er Spagn *Dévobriga*, *Dévobrigula* ; en Norikon *Dé-*

(1) *Bogios* a zo deut da *boe* en anoiou-tud hen-vrezonég *Dosarboe*, *Riskiboe*.

(2) Breman *Ardun*, Deux-Sèvres.

vognata « azeulerez (?) eun doue », ano eun nebeut merc'hed.

3) *nemeton* « santual » : e Breiz-Veur *Vernemeton*, *Medionemeton*; e Galia *Vernemeton*, *Nemetoduron* (1) ; er Spagn *Nemetobriqa* ; en Norikon *Tasinemeton*; er C'halatia *Drunemeton*.

4) *briqa* « krenvlec'h war an uhel » : e Galia *Donobriqa* (2) ; er Spagn *Nertobriqa*; er Bannonia *Artobriqa* (daou lec'h eus an ano-ze); er C'halatia *Eko-briqa*.

5) *medios* « kreiz » : en Iwerzon *Medios* (ano eur rann-vro); e Breiz-Veur *Mediolanon* ; e Galia *Mediolanon* ; er C'hermania *Mediolanion* (3) ; e Bro an Daurisked *Mediolanion* ; en Itali *Mediolanon* (4).

6) *vindos* « gwenn » : en Iwerzon *Vindomasos* ; e Breiz-Veur *Vindokladia* ; e Galia *Vindobriqa* (5) ; er Bannonia *Vindobona* ; en Itali *Vinda*, ano plac'h.

7) *litanos* « ledan » : e Galia *Litobriqa* ; en Itali *Litana*, ano eur c'hoad; er C'halatia *Bepolitanos*, ano den.

8) *viro* : er C'hermania *Virodunon* ; e Galia *Virodunon* ; en Itali *Virokantos*

(1) Hizio *Vernantes* ha *Nanterre*.

(2) *Deneuvre*. — (3) *Metelen* er *Wesphalia*. — (4) *Milan*. — (5) *Vandœuvre*.

(ano-den), *Virodunon* ; er Spagn *Viroveska*, *Virodunon* (1).

Ar skoueriou uheloc'h, dibabet e-touez meur a gant a re all, a ziskouez splann hag anat unvez an hen-yez keitiek, adalek ribl ar Mor-Bras betek uheledd an Azi-Vihana.

Ar pezh a zigemm ar muia ar c'heltieg koz diouz ar brezoneg.— Setu petra eo : er c'heltieg, evel er yezou ariek all eus an Europ gwechall-goz, e trôed giz pe c'hiz dilost an anoioù. Peb ano a oa ouz e ober eur « penn-lodenn » pe eur « penn-rann » digemm hag eun dibenn, pe « dilost-ger », a drôe ar furm anezan diouz ma veze an ano o ren ar verb pe ma veze renet gantan kompez pe digompez (e galleg « régime direct » pe « indirect ») ha diouz ma venned gervel, doare, merka eur mennad. Setu aman, da skouer, e pe zoare e « trôed » evel-se ar ger *viros* « den » :

unander

Tro-envel (nominatif) *viros*, an den
Tro-c'henel (génitif) *virî*, eus an den
Tro-rei (datif) *virû*, da, evit an den
Tro-damall (accusatif) *viron*, an den
Tro-c'hervel (vocatif) *vire*, ô den

(1) Deut da *Wirten* en Alamagn, *Verdun* e Bro-C'hall, *Verduno*, en Itali, ha *Berdun*, *Verdu* er Spagn.

liesder

virī, an dud
virōn, eus an dud
virōbis, d'an dud
virūs, an dud.
virūs, ô tud

Diouz ar patrom-ze e veze « trôet » an anoiou gourel en *os*, evel *mapos* « mab » hag an anoiou « hep-reiz » (na gourel na gwregel) en *on* evel *kantalon* « kan ».

Gant an « trei »-se eus an anoiou, e oa rouezaet-tre, e keltieg, impli an araogennou, a zo ken stank er yezou breman. Ar frazenn-man savet diouz skoueriou a gaver en enskrivaduriou, hag enni, a-ratoz, nemet geriou a veze trôet evel *viros*, a ziskouezo splann, en eur zell, pe seurt kemm a oa war ar poent-se etre ar c'heltieg hag ar brezoneg :

Aurelos Auriknos ieuru mapu Andekamuli sosin kantalon « Aurelos, mab Auros, en deus savet da vab Andekamulos ar c'han-ze ».

E brezoneg ne chom ken nemet pennrannou ar geriou hen-geltiek : *pennos*, *kilurnon*, **okita*, *garanus* a zo deut da *penn*, *kelorn*, *oged*, *garan*. Kouezet eo an holl dilost-geriou ha, rak-se, n'eus ken a « drôadenn ». Koulskoude eun dilost bennak eus an hen-geltieg o deus lezet o roudou en hor yez. Evel-se eo da skouer :

1) an dro-envel unan *ios*, *ia* : **tritios*, **karantia* a zo deut da **tredez*, *trede*, *karantez*.

2) an dro-envel lies *i* : **krokkenni*, **luverni* a zo deut da *krec'hin*, *leern*. Tro-envel an hevelep geriou d'an unander **krokkennos*, **luvernos* a zo deut da *kroc'hen*, *louarn*.

3) an dro-envel lies *ones* : *latrones*, *natrones* a zo deut da *laeron*, (n) *aeron* (yez Gwened). *Latro*, *natro*, tro-envel unan, o deus rôet *laer*, (n) *aer*.

4) an dro-envel lies *oves* : **bitoves*, **katoves* a zo deut da veza *bedou*, *kadou*. Implij an dilost-ger-se, a dalveze da verka al liesder en anoiou en *us* evel *bitus* «bed», *katus* «kad», a zo bet astennet, e brezoneg, d'eun niver geriou a rae e keltieg o liesder en eur stumm all.

Doareou-dreist an hen-geltieg. — Arabad eo ober re a stad eus ar pez o deus lavaret ar C'hresianed hag ar Romaned : e oa ar c'heltieg eur yez hag a zone d'an dioukouarn euzus ha garo, evel pa vije brini o koagal pe tirvi o vlej (1). Kemend-all a zo bet lavaret gant an holl boblou eus ar yezou dizanav d'ezo. Evel m'en em ziskouez en dam-

(1) An hen-geltieg a oa ennan soniou na gaver ket e latin, da skouer ar zon a vez aroueziet en enskrivaduriou gant eun *d* barrennet hag a oa, moarvad, henvel ous hini an *th* saoznek breman.

skeud a dizomp da gaout anezan, gant pinvidik e oa e c'heriadur, gant stank e gent-geriou (1) hag e lost-geriou (2), a helle trei-distrei e kant doare meneg eur wrizienn, o plega dre-ze da liva menoziou diniver ar spered, gant klok e oa e drôadenn anoïou ha verbou, a oa miret c'hoaz er VIII^{et} kantved en iwerzoneg koz (3), e tlee beza ar c'heltieg par d'ar gaera eus an holl yezou ariek bet komzet en Europ, ar gregach. Ma vije ar bed en em gavet gwelloc'h ganti, he dije gallet ar yez-ze genel oberou a lennegez, a ouiziegez pe a brederouriez (filozofiez) kerkouls ha re an Hellened gwech-all, dre ma oa komzet gant uhelidi skiantek hag oberiant, a veze douget d'ar varzoniez, d'ar c'han, d'ar zonerz, d'an helavarded ha d'an taoliou kaer, gant eur vreuriez veleien a bleustre, kement ha ma c'hellent diouz tud

(1) Kent-geriou penna : *ambi, ambo, an, ande, are, ate, ad, kom, kon, er pe ar, ez pe es, dru, du, ro, su, ver, vo.*

(2) Lost-geriou penna : *illos, inos, ulos, arios, avos, atis, akos, iakos, ikos, iskos, isko, eos pe ios, knos, onos, amos, smos, smios, sminos, ssos, tamos, metas pe matos.*

(3) An hen-iwerzoneg a zo d'ezan eun « drôadenn-anoïou » pinvidikoc'h eget hini al latin : pemp tro d'an unander, peder d'al liesder, diou d'an niver-daou (duel).

ha traou an amzer-hont, war an danevellouriez (istor), ar brederouriez ha red an natur, gant eur werin (bobl vunut), stank en o zouez al labourerien gendalc'hus ha kalonek, a oa anezo ouspenn enklaskerien didrec'hus a gase hepred war wellaat ar binviou hag an ijinerez hag a studie war nerz al louzaouennou hag ar metalou.

Eil gevrenn : AL LENNEGEZ

Eul lennegez dre c'henou n'o doa ken ar Gelted koz, evel an Hen-C'hermaned, an Ilirianed hag an Dhraked. En envor an dud hepken e fizied, d'o miret, an oberou savet dre gomz pe war gan. Gant-se, hini anezo n'eo deut betek en-nomp. Eun dam-skeud a hellomp da gaout, evelato, eus doareou al lennegez-se diwar an diskleriadur a gaver aman hag a-hont e skridou an Hen-amzer. Meneg a zo bet uheloc'h eus lizeradur-kelenn an drouized ; ne zistroimp ket war ze.

Danevellou diwar-benn oberou ha taoliou-kaer an doueed. — Damgredi da vat a heller ez eus bet, e-touez ar Gelted evel e-touez ar C'hermaned (1), da-

(1) Bez' e oa, hervez Tacitus, gant Germaned ar c'henta kantved goude H. Z. gwerziou koz diwar-benn an doue Tuisto pe Tuisko, ganet eus an douar, e vab Man-

nevellou ha barzoniezoù diwar-benn oberou ha taoliou-kaer an doueed, an emgannou hag an ergerzioù anezo. Bosou-bihan ha delwennou-zo eus an oadvez kelt-ha-roman a henvel beza bet skeudennet gant kizellourien diouz sort danevellou. Evel-se eo, da skouer, an doue douger ar rod-heol o vac'ha dindan treid e varc'h ar rampz lost-naer ; — an doue Smerios pe Smertos, e vataraz gantan, o stourm ouz an naer, hag all.

D'ar stumm lennegez-se e tenne an diou danevel da heul, testeniet gant skrivagnerien an Hen-amzer :

1) *ginivelez broad ar Gelted, ganet ha kelennet gant eun doue ;*

2) *donedigez an Dioskured* : « Ar Gelted war glan ar Mor-Bras, eme eun danevellour gresian, o deus eun azaouez dreist ouz an Dioskured ha, hervez eun hen-lavar miret en o zouez abaoe an amzerioù pella, dre ar Mor Bras e tigouezas an doueed-ze. »

Danevellou-meur, gwerzioù istoriek pe broadel. — Bez' e oa anezo danevellou lavar-plen pe rimet, pe marteze lavar-plen ha rimou kemmesket, war c'hannedigez ar broadou hag ar c'hêrioù, ha kanaouennou pe veulganou d'an dud-veur varo, d'ar benn-vrezelourien vrudet nus, krouer o gouenn. ha war vibien ha gourvibien all da Vannus o doa roet d'ar meuriadoù « o gwir anoloù ».

o doa astennet bro o zadou ha renet ar Gelted da c'hounidigez ar bed. Pennadou-zo eus skridou gresian pe latin a zo enno, evit doare, eun diverradur pe eun hekleo eus gwerzioù-meur savet er yez keltiek. Mar digemerer kement-se da wir, setu aman diwar betore^e danvez e vije bet steuet darn eus an danevellou pe ar c'hanaouennou-ze.

1) *ar biturix Ambikatus* : « Eur roue meurbet kalonek, pinvidik ha galloudek e oa Ambikatus a rene war holl boblou Keltia. Deut mat d'an doueed, a gelenne anezan, e reas berz er brezelioù hag en emgannou hag e teuas d'eun hir-oad, endra ma wele, war e dro, kement park eus e rouantelez divent o teurel ed abuilh ha pep gwreg o c'henel eur bobl a vrezelourien (1). Re stank e teuas ar boblans evit ma vije renet gant eur roue hepken. Ambikatus a gemennas e kasje mibien e c'hoar, Belovêsos ha Segovêsos, paotred yaouank ha taer, warzu broioù nevez a vije merket gant an doueed dre nij an evned. Aotren a rae da Velovêsos ha da Zegovêsos lakat o-unan niver ar re a yaje ganto, e doare ma vije a-walc'h eus ar re-man evit herzel ar poblou da stourm ouz an argadenn anezo. Segovêsos a zigouezas d'ezan dre

(1) Lakaat e-kenver gant an ano keltiek a blac'h *Virotouta* « pobl a dud », da lavaret eo « mamm d'eur bobl a dud ».

denna ar blouzenn verr koadou Erku-
nia; Belovêsos hen a voe henchet gant
an doueed a du gantan war-zu an Ita-
li. »

Titus-Livius eo en deus miret d'imp
ar pennad-ze en doa kemeret, m'oar vat,
e levriou eur C'helt eus an Itali, an
Insubr Cornelius Nepos. Diverradur eur
werz keltiek e c'hallfe beza (1). Justi-
nus, o tiverra skridou eur C'helt eus Ga-
lia, Trogos, a ro d'imp testen eur werz-
veur all savet d'an hevelep darvoud, ne-
met n'eman ket displeget keit-all :

« Ar Gelted a oa deut kement war
griski ma n'helle ken o douar ginidik
derc'hel anezo. Tri c'hant mil den a gas-
jont da bell da glask eur chomlec'h ne-
vez. Darn eus ar re-man a ziskennas en
Itali, a gemeras Rom hag a loskas anezi ;
darn-all, renet gant nij an evned, a ar-

(1) Titus-Livius en deus distreset an di-
verradur-ze ouz e zisplega hag ober gant
ar *biturix* (roue-meur) Ambikatus roue ar
Vituriged, eur boblañ eus kreizenn Galia.
N'eo ket eno, hogen war riblou ar Rênos,
en em gave, er V^{et} hag er IV^{et} kantved
kent H. Z., penn ha kalon Keltia. Eus
daou ribl ar Rênos, gwez da Appianos, e
teuas ar Gelted, alouberien an Itali ; eno
e voe ganet sevenadur keltiek an Ten.
Adkemeret eo bet, nevez zo, tezenn Titus-
Livius gant C. Jullian, nemet gwelloc'h
a ze n'eo ket.

gadas an Illiri ha, graet ganto eul la-
zadeg euzus eus Illiriiz tec'het, e tia-
zezjont er Bannonia. Ar Gelted, broad
garo, her ha brezelgar, eo ar re genta
a dreuzas an Alpou, menezioù o lein di-
drec'h ha yen-marvel. »

Al lennegez, gwerzioù ha soniou, di-
wanet en-dro da ano Ambikatus, a zo,
war a greder (1), unan eus an traou a
houezas da viret, e-touez Kelted an
Douar-bras, unvez ar yez. Boutin e tlee
beza, d'an nebeuta, etre ar Gelted eus
Galia, an Itali ha kreizenn an Europ.
E-mesk an danvezioù-kan pleustret gant
ar Gelted, e pep-hini eus ar rannvroioù
anezo, e c'heller menega :

a) e-touez Kelted Galia :

1° — ar Gelted hag ar Velged o kui-
taat an douarou e reter ar Rênos hag o
tiazaza e Galia. Hekleo eur werz diwar-
benn aloubidigez hanternoz Galia hag
enez Vreiz gant ar Velged a gavomp
marteze er pennad-man diwar eur skriva-
gner koz gresian miret d'imp gant Plou-
tarc'hos. « Ar C'halated (2), pobl gel-
tiad, a oa anezo meur a zek mil a dud,
yaouank ha kalonek, ouz o heuilh gwra-
gez ha bugale e-leiz. En em ranna a re-

(1) D'Arbois de J., Premiers Habitants,
II. 388-393.

(2) *Galatas* (unander *Galata*) eo an ano-
brezel a gemeras, er III^{et} kantved kent
H. Z., ar meuriadoù keltiad chomet etre

jont e daou vagad : darn a gerzas warzu Mor-bras an Hanternoz hag a zalc'has penn pellan an Europ; ar re-all, goude treiza ar Rênos, a ziazezas etre ar Pireneou hag an Alpou, tost d'ar Senoned ha d'ar Gelted (1) ».

2° — *Alezia savet gant eun den-meur, doue pe hanter-zoue.* « Dastumet gantan eun arme, an den-meur a gerzas war-rôk betek Galia hag a beur-redas ar vro-ze, ouz he skarza diouz al laeron a waste anezi hag o terri boazamanchou enep d'ar gwir, evel muntrevez an dud estren. Eun ~~neben~~ ^{neben} tud a bep gouenn o veza deut a-ratoz da greski e armead, e savas eur gêr vras ha kaer-meurbet a voe anvet Alezia. An den-meur a vevas enni ha, dre zimeziou gant merc'hed

an Albis hag ar Rênos. Da lavaret eo, hep mar, kement ha *galatios* « kadarn » ha *galakos* « kalonek »; deut da veza *galde* ha *galach* en iwerzoneg. Diveret eo ar geriou-ze eus *gala* « kedarnded », « taol-kaer », deut da veza *gal* en iwerzoneg.

(1) Senoned Galia a oa anezo, er c'henta kantved kent H. Z., eur bobl diazezet war riblou steriou *Sequana* (Seine) ha *Ikaunis* (Yonne). Eus *Senos* « hen » eo tennet, sur a-walc'h, an ano anezo. *Kelted* e oa an ano a venne kemeret eviti hec'h-unan, d'an hevelep mare, ar bobl a dalc'he ar vro etre steriou *Sequana* ha *Garumna* (Garonne).

roueed, e lezas ganti eur remsiad tud krenv ha galloudek. Nemet, pa guitaas, ez eas buhan Alezia war goaza ; tud ar broiou tro-dro en em veskas gant kêriz hag holl ez ejont adarre d'eur vuhez-gez dizeven. Daoust da ze, e talc'has ar Gelted da enori kêr Alezia evel penlec'h ha kêr-benn Galia ».

An danevell-ze a zo bet miret d'imp gant Diodoros, en deus, sur a-walc'h, he c'havet e Poseidonios. Diwanet e tlee beza e-touez an Aedued, m'edo tud Alezia unan eus ar meuriadou sujet d'ezo.

3° — *savidigez Lugudunon* : « Tost da ster Arar e sav menez Lousdoulos. Daou vreur, Mômoros ha Atepomâros, argaset diouz ar renerez gant Seseroneus, war c'hourc'hemenn eun orakl, a veas di da zevel eur gêr. Kleuziet e oa an touffleziou. A-greiz-oll e tigouezas brini ha, goude gournijal aman hag a-hont, e kludjont war ar gwez tro-dro. Mômoros, desket war an diougana dre an evned, a anvas ar gêr neve-c'hanet, eus an ano anezo, Lougodunon. »

b) e-touez Kelted an Itali :

1° — *ar gof Heliko* : bet e oa en Itali o veva diwar e vicher ; distro en hanternoz an Alpou, e-touez e genvroiz, e tougas anezo da c'hounid dre an armou ar vro-ze dispar ; hen eo a renas o arme a-dreuz ar menezioù.

2° — *Belovésos o treuzi en Alpou hag*

o sevel *Mediolanon* (Milan) e-kreiz kompezennou an *Insubred*.

3° — *Elitovios ar C'henoman*. Treuzi a reas an Alpou war-lerc'h Belovêsos hag e tiazezas e bobl en-dro da gêriou Verona, Brixia ha Tridenton.

4° — *argadenn Brennos a laka an tan war Rom*. Diwar an danvez-man e voe steuet, evit doare, meur a gan, o vragal enno divuzul balc'hder ar Gelted hag o c'hasoni ouz ar Romaned.

k) e-touez Kelted an Danuvios :

1° — *ergerz bagadou Segovêsos a dreuz da goad Erkunia ha goumidigez ar vro a-hed an Danuvios*.

2° — *ar rouanez Onomaris, treizidigez an Danuvios ha goumidigez ar vro e kreisteiz ar ster-ze*.

3° — *an argadenn vras ouz ar C'hres dindan renadur Brennos, ha gwastidigez santual meur Delph*.

4° — *Bathanattos ar Skordisk* : bez' e rene eun darn eus ar bagadou o tistrei eus Delph hag e voe anvet an hent m'obleinas drezan, eus Delph d'an Danuvios, diouz e ano, *Bathanattia*. E vrezelourien a chomas etre menez Skordos hag an Danuvios hag e voe graet anezo an ano a Skordisked. Nemet e talc'has en o zouez, diskennidi o renour da veza anavezet dre an ano a « Bathanatted ».

5° — *furnez ha kardeded ar Volked*. Bez' e c'hallje beza, e-mesk ar bobladze, danevellou ha meulganou savet

d'ezhi hec'h-unan ; her c'hedi a rafed a-walc'h diwar testeni Kezar. E dalc'h anezo edo ar rann eus an Erkunia a vez douret gant ar Moenos, kenster ar Rênos, hag ar Sala, kenster an Albis. Brezelioù hir a rejont ouz ar C'hermaned hag ar brud gounezet ganto er stourmadou-ze a zo testeniet mat dre ar berz a reas o ano e yez o enebourien. *Volka* eo an ano a voe graet gant ar C'hermaned eus an holl Gelted hag eus ar poblou keltiek romanaet (1).

6° — *emgannou hag uhel-oberou gourdadou ha pennou ar Goralled*. Valerius Flaccus eo a ra meneg eus ar c'hanaouennou-ze. Eur bobl eus kompezennou an Danuvios izela e oa ar Goralled (Koralli). Da arouezintioù-brezel o doa rodou (rod an heol) ha moc'h gouez « savet o bleo war livenn o c'hein » Bez' e oa anezo, sur a-walc'h, unan eus ar bagadou a yae d'ober kevredad ar Vastarned hag e flee beza o c'hanaouennou diwar-benn an emgannou a rejont d'ar C'heted, d'an Daked, ha d'ar poblou thrakiad all, m'o doa argadet an douar anezo. Justinus a zesrevell ar bommdanevell-man diwar ar brezelioù-ze : « Ar C'heted n'o doa ket en eun zifennet mat ouz ar Vastarned. O roue Orolos, da

(1) *Volka* a zo deut da veza diwezatoc'h, er yezou germanek, *Walah, Walth, Wealth*, ha, goude, *Welsch, Welsh*.

gastiza o digaloniezh, a reas d'ezo kousket o fenn troet ouz troad o gwele, ha servija o gwrahez evel m'oant boaz da veza servijet ganto, ken n'o dije gwalc'het dre o c'hadarnded an dismegans dellezet d'o c'hollou kenta. »

Miret eo bet d'imp gant an hevelep danevellour koun ar spouron a zaouznas poblou an Danuvios pa zigouezas ganto ar Gelted. « Goude diazeza er Bannonia, e reas ar Gelted, e-pad hirvloaveziou, brezel d'ar poblou all ; trec'hiou ker bras a c'hounezjont hag e savas kement a aon rak o ano ken e weljod roueed, n'oant tamm ebet gourdrouzet ganto zoken, prena ar peoc'h a briz uhel. »

Meulganou d'ar benrenourien ez veo.

— Eun doare kan e oa hag a rae berz eus ar c'henta, dre ma tenne da vad ha da lore'h an noblans holl-c'halloudek. Ar braz eus stummadur ar meulganou-ze a anavezomp mat a-walc'h dre skridou an Hen-amzer. Deraoui a rae darn anezo dre veuli gouenn ar renour, ar wrizienn goz anezi hag he noblans ; anoioù e c'hourdadou a roed o poueza war ar re anezo a oa kouezet en emgann. Goude-ze e teue meuleudi ar renour e-unan, e gadarnded, e daolioukaer, e veli hag e binvidigez.

Dre an derou anezo e tenne ar seurt kanaouennoù d'an hen-zanevellou reli-

jius ha d'ar gwerziou istoriek, pa lavare an uhelidi keltiad diskenn eus doueed ha brezelourien-veur an Hen-amzer. Viridomaros, renour ar Gaisated e 222 kent H. Z., a stage penn kenta e ouenn ouz an doue Rênos (ster Rênos doueael). Krixos, roue Boged an Itali, a fougee diskenn eus Brennos.

Tri meulgan keltiek a zo meneg anezo e skrivagnerien an Hen-amzer :

1° — *ar meulgan da Luernios, roue an Arverned.* Ar barz, digouezet re zivezat da gemeret perz e banvez ar roue, a gan meurded heman hag a glemu gant e reuziad e-unan. Gopraet gant e vestr, e sav rak-tal eur c'han nevez, o lavaret ez a rolec'hiou karr Luernios da ervennoù a daol d'an dud aour ha maledeziou.

2° *ar meulgan da Vituitos, roue an Arverned ha d'e gannad.* Pa zigouezas ar c'hannad, kaset gant ar roue, dirak ar Romaned, ar barz a oa gantan, en em lakas da gana Bituitos, pobl an Arverned, ar c'hannad e-unan, hag ar ouenn, ar gadarnded hag ar c'halloudegez anezo.

3° *ar meulgan da Gezar Oktavus :* kanet e voe a-gevret gant daou vil a varc'heien c'halian, a gerzas en eun tu gant Oktavus, da vare emgann Aktium (31 kent H. Z.).

Gwerziou flemmus. — Bez' e oa, ouspenn ar meulganou, ar flemganou a

veze kanet gant ar varzed war an delenn, ar zul-bedennou rimet a veze savet a-wechou gant ar gadourien d'o enebour kent an emgann hag a zeue peurliesia da heul o meuleudi o-unan.

Kanaouennou emgann ha trec'h. — Tri doare kan emgann a heller dishanvalout :

a) *kan eur c'hadour e-unan kent an emgann den-ouz-den.* Ar c'han-ze a zeue gantan alies, evit doare, eur c'horoll ma heje, ar c'hadour ennan e bennad bleo **hir.** *hag e armoù.*

b) *ar c'han kanet e-kepret gant an armead ranket evit an emgann.* Ar c'han-ze eo a read anezan, e-touez ar C'hermaned er c'henta kantved goude H. Z., an ano a *Barditos* pe *bardatos* « barzaz ». Rei a heller da skouer :

1° — ar c'han kanet gant ar Gelted en emgann an Allia (390 kent H. Z.)

2° — ar c'han kanet gant ar C'halianed en emgann ar Rotanos (Rhône) ouz Hannibal, er bloaz 218 kent H. Z. War eun dro gant ar c'han-ze e oa eur c'horoll ma hejed ennan e muzul ar skouedou hag ar gwafiou.

3° — kan brezelourien Boudikka kent an emgann eus ar bloaz 61 goude H. Z.

k) *ar ganaouenn drec'h goude an emgann.* Menega a heller :

1° — ar c'han kanet goude emgann Klusium, e 295 kent H. Z., gant ar varc'heien geltiad, a-ispilh ouz kerc'henn

o c'hezeg pe pintet e beg o gwafiou pen-nou trouc'het ar Romaned trec'het ganto.

2° — kan Boged an Itali, goude emgann ar bloaz 216, en eur gas da dempl o foblad penn ar c'honsul roman Postumius.

Kanaouennou tiegez. — Ne ro skrivagner ebet da anaout e vije seurd kanaouennou e-touez ar Gelted. Nemet n'heller ket nemeur diskredi o dije anavezet an doare barzoniez-ze a rae berz, d'ar mare, e-touez poblou en o c'hichen ha keit-ha-keit ganto evit o sevenadur. Skridou an Hen-amzer a veneg, end-eün, kanaouennou banvez hag eured e-touez ar C'hermaned hag an Dhraked, kanaouennou kanv e-touez al Lusitaned, kanaouennou maro pe emlaz e-touez ar Gantabred, kanaouennou labour e-touez an Etrusked, hag all.

Kanaouennou diougan. — Diou skouer anezo a heller menega :

1° — *an diougan war ziskar Rom :* p'en em skignas e Galia, e 69-70, ar c'helou e oa losket ar C'hapitol, e karnas an drouized ez oa bet kemeret gwechall ar gêr-ze gant ar Gelted, nemet e oa manet templ Jupiter en e zav ha gantan galloudez Rom. An tan-gwall, m'edo bet losket gantan, a oa eun arouez eus buhanegz an doueed, o tiougana e

oa aotrouniez ar bed o vont da dremen gant poblou an Hanternoz.

2° — *an diougan war zismant Kamulodunon* : e Breiz-Veur, nebeut amzer kent stourmadenn vras ar bloaz 61, e voe diouganet gant merc'hed, aet enno an alfo darlavariad, e vije hebdale pell dismantret Kamulodunon, m'o doa kêriz anezi tennet warno kasoni ar Vretoned dre o c'hrizder, o gwall-daoliou hag o freizerez.

Pedennou, kanouennou hud. — Mene-gomp : — 1° *pedenn Boudikka* da zoueez-veur he foblad ; — 2° *ar malloziou* taolet gant drouized enez Vona pa zigouezas ar Romaned ; — 3° *kanouennou hud gwerc'hez* enez Sena (Sizun) a hell dichadenni kounnar an avel hag ar mor ; — 4° *ar c'halvadenn d'an evned sakr* e-touez Kelted ar Reter : pa vez argadet ar vro gant hedou kilheienradenn, e kanont pedennou hag e tisplegont lidou sakr a laka an evned da zont war dro.

Peurz al lennegez e buhez ar Gelted. — Gant an hudourien (vatis, veletes) dreist-oll, e veze savet ar c'hanaouennou diougana ; lodenn ar varzed e oa ar meulganou, ar flemganou hag ar barzoniezoù brezel, ha hini an drouized ar c'hanaouennou lid, kentelius pe danevellus. Hogen an uhelidi, a zeske inti

o-unan gwerzennou e-leiz en o yaouankiz, a gleve anezo er banvezioù hag en ergerzioù hag o c'hane en emgannou, a dlee sevel ivez gwerzioù alies, evel m'her grejont diwezatoc'h en Iwerzon hag e Kembre. Al lennegez, ar varzoniezh dreist-oll, a oa, eta, bras ar peurz anezo e buhez an noblans keltiek.

Enskrivadurioù hen-geltiek ha skritur. — Ar Gelted koz n'o deus ket skrivet leorioù en o yez, nemet amprestet o deus darn anezo, a' oa amezeien-nes d'an Etrusked ha d'ar C'hresianed, o lizerennou digant ar poblou-ze, ha graet eun impli bennak eus ar skritur kent poblou all an Hanternoz, Germaned ha Slaved. Graet o deus ganto enskrivadurioù war vaen pe vetal ha diellou stadou pe diegeziou evel rollou-niveri meuriadou pe dropellou, konchou goumidegez-douar pe genwerz, hag all. An niveradurioù hag ar c'honchou, skrivet war danvez dibad, prenn, kroc'hen. lien, n'int ket deut betek ennoù, nemet kavet ez eus bet eun nebeut peziou-moneiz, bommoù skrivadur keltiek warno hag eun daou-ugent skrivadur bennak war vaen pe vetal, bez-skrivadurioù pe dediou peurvuia.

Lizerennou gresian pe etruskek ez eo an enskrivadurioù keltiek kosa war vaen pe vetal. Diwezatoc'h, pa voe bet alou-

bet Galia gant ar Romaned, e tigemeras Kelted ar vro-ze al lizerennou latin. Ar pouezusa eus an enskrivadurioù latin, eo an deiziadur arem, kavet e Coligny (Ain) e 1897, hag a zo bet engravet er c'henta kantved goude H. Z. Hiniennou eus engravadurioù keltiek Galia (re Alezia, an Hen-Boatie ha Avignon) a zo anezo, war a greder, gwerzennou c'houec'h-troadek, a vije an hesoniezh anezo diazezet war ar pouez-mouez (1).

Ar skridou keltiek eus ar maread roman, n'int ket deut betek ennomp, a heller ranna e diou gevrenn : 1° al lizerou skrivet-diskrivet gant an dud ; — 2° an testamanchou. Ar gwiraour roman Ulpianus, maro e 228 goude H. Z., a anzav talvoudegez an testamanchou skrivet er yez keltiek. Adalek ar c'henta kantved goude H. Z. e oa e Lugudunon levrduioù brudet nemet levrioù latin ne gaved ken enno.

E derou an oadvez kristen ec'h ijinas ar Vretoned eun doare skritur, ar skritur ogamek pe ogmek, a voe implijet adalek ar c'henta kantved goude H. Z. betek ar VII^{et} kantved, dreist-oll gant Iwerzoniz evit kanv-skrivadurioù war vaen. Lizerennou ar skritur ogamek a zo anezo lizerennou eun graet darn a-zouñ, darn a-

(1) Sellet ouz ar *Revue Celtique*, bloavezh 1907, pajennoù 263, 264, 269.

veskell, darn a-dreuz d'al lizerennou merket gant korn ar maen.

Da heul aloubidigezh enez Vreiz gant ar Romaned, e teskas Breiziz ober gant al lizerennou latin hag al levrioù papurus pe barch. Iwerzoniz, a dalc'he dre vor darempredou kenwerz dibaouez gant Breiz-Veur, a zigemeras an nevezentiouze. Er III^{et} kantved goude H. Z., eur beajour estren, Aethicus Istrius, goude ergerzout Iwerzon, a zesrevell en deus embreget leorioù (volumina) gouiziein ar vro-ze.

Trede kevrenn : AR YEZOU NEVEGELTIEK

E-doug ar V^{et}, ar VI^{et} hag ar VII^{et} kantved goude H. Z. eo e c'hoarvezas gant keltieg Iwerzon ha gant hini Breiz-Veur an darnvuia eus ar c'hemmadennoù o deus roet d'ar yezou-ze o stumm-breman. Ne voe ket henvel dalc'hmat ar seurt kemmadennoù en Iwerzon hag e Breiz-Veur hag ac'hane e sav dishenvelderioù c'hoaz etre an iwerzoneg hag ar brezoneg. Setu aman eun nebeud skouerioù :

1) an iwerzoneg a vir an *s* e derou gerioù an hen-geltieg; ar brezoneg e dro en *h* :

Hen-geltieg	Iwerzoneg	Brezoneg
<i>siros</i>	<i>sir</i>	<i>hir</i>
<i>sukaros</i>	<i>sucar</i>	<i>hegar, hegarat</i> (1)
<i>sulabaris</i>	<i>sulabair</i>	<i>helavar</i>
<i>svercos</i>	<i>serb</i>	<i>c'houerv</i>

2) an iwerzoneg a dro en *f* ar *v* hengelziek e derou ar geriou; ar brezoneg e dro e *gw* :

Hen-geltieg	Iwerzoneg	Brezoneg
<i>vassos, vossos</i>	<i>fos</i>	<i>gwaz</i>
<i>vidus</i>	<i>fid</i>	<i>gwez</i>
<i>vindos</i>	<i>find</i>	<i>gwenn</i>
<i>vernos</i>	<i>fern</i>	<i>gwern</i>

3) an iwerzoneg a goll an *n* dirak an *l*; ar brezoneg a vir anezan :

Hen-geltieg	Iwerzoneg	Brezoneg
<i>arganton</i>	<i>argat</i>	<i>arc'hant</i>
<i>kintus</i>	<i>cet</i>	<i>kent</i>
<i>kanton, kenton</i>	<i>cet</i>	<i>kant</i>
<i>senton</i>	<i>set</i>	<i>hent</i>

An iwerzoneg hag e lennegez. — Eus an holl yezou neve-geltiek an iwerzoneg, dreist-oll an hen-iwerzoneg, komzet eus an VIII° d'an X^o kantved, eo an henvela ouz an hen-geltieg. An abeg da ze eo dre na voe biskoaz Iwerzon a]oubet gant ar Romaned, ha na ehanas ket keltieg Iwerzon da veza eur yez lenneket studiet, komzet ha gounezet gant eun dibab tud ken desket ha ma c'hellent beza

(1) En hen-vrezoneg *hukar, hokar*.

diouz al lec'h hag an amzer. An dibab-ze a oa anezan an uhelidi, ar *file* hag an drouized, en o lec'h diwar ar IV°-V^o kantved ar c'hloer kristen. Ar *file* (*veletes* « divinourien » ar Gelted koz) eo a zavas dreist-oll lennegez Iwerzon.

Al lennegez-ze, dre he finvidigez hag he c'hened, a hell keveria gant lennegeziou brudeta an Europ er Grenn-amzer. Miret eo bet d'imp gant eun niver dournskridou, a zav, ar re gosa anezo, d'an VIII° kantved hag ar re-all, evit an darnvuia, d'an XII° ha d'an XIII° kantved. Bez' ez eus anezi danevellou-meur, lavarplen kemmesket a werzennoù, barzoniezoù, soniou, kanaouennoù santel, buhezioù sent, leoriou o sellet ouz an istor, ar yezadur, ar gwir, ar medesinerez, an douaroniezh hag ar steredoniezh. E-touez an niver skridou-ze, ez afe da vihana buhez eun den da studia anezo, hiniennou a zo red da anaout d'an nep a bleustr gant an Hen-amzer geltiek. Setu-i :

1) an dastum lezennoù anvet *Senchus mor* « kozder bras ». Laket eo bet war skrid etre derou an IX° ha dibenn an X^o kantved, nemet dre eun dournskrid eus ar XIV° kantved hepken ec'h anavezomp anezan. A bouez-dreist eo dre ma seblant n'en deus pleget ennan ar gwir keltiek d'al levezon kristen nemet a boan, nebeutoc'h moarvat eget el lezennoù kambreek.

2) an danevellou a zell ouz kosa istor

an doueed, ouz derou an den hag ar bed hervez kredennou Iwerzon rak-keltiek. En danevellou-ze e voe troet, diouz red, stumm ar c'hreansou pagan evit ma c'helljent beza miret e-touez kristenien.

3) an danevellou war tud ha darvoudou meur savet d'ar roue Conchobar (*Kunokobros*), d'ar brezelour Setanta (*Setantios*) lesanvet « ki Kulann » ha da gadourien all a greder o deus bevet er c'henta kantved goude H. Z. En danevellou-ze e kaver buhezegez ha boazamanchou Kelted an Douar-bras ha Breiziz er c'henta kantved kent H. Z. ha, war boenchou-ze, boaziou kosoc'h c'hoaz. An diou vrasa anezo eo an *Togail Bruidne Da Derga* « Dismantr kastell Da Derga » hag an *Tain bo Cualngi* « Skraperez saoud Cooley ». Savet eo bet ar genta da zeziz kastell Da Derga gant eur vandenad laeron-vor vreizad hag iwerzoniad ha da varo Conaire (*Konarios*), roue-meur Iwerzon ; danevellet eo en eil an argadenn graet en Ulster (Bro-Ulad) gant Medb *Medua*, rouanez Konnac'h, da skrapa ar c'hole marzus Donn (*Donnos*) (1).

(1) Ar c'hole-ze a oa anezan seizvet furm eur mesaer-moc'h an doueed, aet tro-ha-tro da vran, da reunig, da vrezelour, da deuz, ha goude da brenv o veva en eun eienenn. Lonket e oa bet, er stad-man, gant eur vuoc'h ma oa ganet anezl ar c'hole marzus.

Ar brezoneg hag e lennegez. — Ar brezoneg ne voe ket kerkouls ar bed gantan ha gant an iwerzoneg. E-doug ouspenn tri c'hantved e voe enez Vreiz dindan an implaerded roman hag, e keit-se, e voe romanaet eun darn vras pe vrasoc'h eus ar bobl. Hanter-zilezet, lavar ar vro a c'houzanas kollou bras en e yezadur, e gevreadur (syntaxe), e c'heriadur. Kollou ar geriadur a voe dic'haouet, darn anezo, dre ampresta geriennou digant al latin ha, pa guitaas ar Romaned enez Vreiz, e voe savet banniel al lennegez gant ar varzed ha, dre o c'hannaouennbu, adroet lufr da yez ar vro. Diwar neuze ne baouezas ket yez Kambre da veza eur yez sevenet. He lennegez, miret gant an dourn-skridou, eus an XIIe kantved ar re gosa anezo, a zo anezi danevellou e lavar-plen evel ar *Mabingion*, barzoniezou, leoriou war an istor, ar gwir, ar medesinerez, ar yezadur, hag all. Kresket eo bet ar c'hambreeg-breman gant eun teskad pinvidik a c'heriou gouiziegez, filozofiez ha lennegez tennet dioutan e-unan hag a laka ar yez-se keit-ha-keit gant ne vern pehini eus yezou an Europ.

Gwaz a ze, ne c'hoarvezas ket kemend-all gant ar c'herneveg ha brezoneg Arvor.

Diwar an X^e kantved, ma voe sujet Kerné-Veur da Vro-Zaoz, e stagas ar c'herneveg da vont war e ziskarr. E-doug an holl Grenn-amzer ne reas nemet di-

via ken na voe ehanet krenn da gomz anezan er XVIII^{et} kantved, war e lerc'h nemet ken da lennegez eur pezc'hoari santel bennak henvelekaet pe troet diouz ar galleg.

Brezonég Arvor a zo bet en e vuezeka eus ar V^{et} d'an X^{et} kantved. Neuze eo en em skignas dre ar c'hourenez a-bez, o vouga er rann izela anezi ar yez romanek hag o vould'ha doun bro Sant-Brieg, St-Malo, Dol, Roazon, Naoned ha Redon. Eus an X^{et} d'an XII^{et} kantved, diwar kaoziou a vije re hir da zisplega aman, e koll ar brezonég ar pep brasa eus ar broiou uhel. E Breiz-Izel, 'zo gwasoc'h ez eo dilezet gant an darnvuia eus an dudjentil hag an dud desket gounezet d'ar yez ha d'ar zevenadur gallek. Da heul an dilezedigez-se ne voe ken eus ar brezonég, a-hed an hanter brasa eus ar Grenn-amzer ha betek an XIX^{et} kantved, nemet eur yez fraost, komzet gant labourerien douar ha pesketaerien hepken. E-skoaz lennegez pinvidik ha dis-yeo Iwerzon ha Kambre, n'oufe stalia brezonég ar Grenn-amzer nemet kanaouennou ha c'hoariou santel, henvelekaet pe troet diouz ar galleg an darnvuia anezo, ha gerioù gallek en o leiz. En XIX^{et} kantved bepken, a drugarez da genstriv eun teskadig tud kalonek, e stag ar brezonég d'en em zigemmeska ha da deurel eul luf bennak gant e lennegez.

Dleet eo d'imp derc'hel gant labour an

dud-ze, difenn keltelez hor yez, gounid d'ez eun digemer er skolioù bras pe vihan, he c'homz hag he skriva ar muia hag ar gwella ma vezo gallet. Ar brezonég, hag hen kouezet ken izel, a zo herez eun amzer goz brudus dispar. Disleberet eo bet gant an amzer ha genou an dud ha, padal, ar yez eo a zo bet komzet gant ar vrezelourien a c'hounezas an Europ hag eun darn eus an Azi hag a dalc'has penn, a-hed hir gantvedou, da arneou Rom.

Ar geriennou da heul a roio d'al lenner eun tanva eus ar c'hemmadennou c'hoarvezet gant ar yez a gomzomp adalek ar c'henta kantved eus an oadvez kristen betek ennomp.

Hea-geltieg	Hea-vrez-neg (VII-XI ^{vet} k ^{ved})	Brezonég krenn (XI-XVII ^{vet} k ^{ved})	Brezonég-breman
<i>māros</i>	<i>mor</i>	<i>meur</i>	<i>meur</i>
<i>kadros</i>	<i>kadr</i>	<i>kazr</i>	<i>kaer</i>
<i>natro</i>	<i>natr</i>	<i>nazr</i>	<i>naer</i> (1)
<i>magalos</i>	<i>magl</i>	<i>mael</i>	<i>mel</i> «bras»
<i>dubron</i>	<i>dubr, dobr</i>	<i>douvr, dour</i>	<i>dour</i>
<i>tegos, tigos</i>	<i>tig</i>	<i>ti</i>	<i>ti</i>

(1) *Nazr* ha *naer* a zo skrivet a-dreuz *azr* ha *aer*. An diouiziegez eus istor ar yez en deus graet drouk-kemeret an *n* en em gav er ger-ze evit hini an artikl.

noios	noïd (1)	nevez	nevez
monios	monid	menez	menez
roudos	rud	ruz	ruz
vidus	uid, guid	guez	guez
	brith	briz	briz
kêton	koet	koet	koad
rêdos (2)	roed	roez	rouez
sindos,	{ ent (4), en	en, an	an (5)
sinda (3)			

Skridou talvoudus da lenn

(a) Diwar-benn an hen-ariieg hag an eil-vezou diwarnan : Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1903 ; *les dialectes indo-européens*, 1908 ; — D'Arbois de Jubainville, *les Premiers Habitants de l'Europe d'après les écrivains de l'Antiquité et les travaux des linguistes*, eil mouladur, Paris, 1889, levr I , pajennou 201-22 ; — Salaün Reinach, *l'Origine des Aryens, histoire d'une controverse*, 1892 ; *l'origine de la civilisa-*

(1) An *d* e penn diweza ar ger-man a oa gantan son an *th* saoznek breman.

(2) « Buhan » e keltieg, goude-ze « aes » hag er fin « tano, dibaot ».

(3) Eur rag-ano diskouez e oa : *sindos* atir « an tad-ze », *sinda bona* « ar vaouez-ze ».

(4) *Ent* a zo miret e seurd rag-verbou evel *end-eün*, *enta* (evit *ent-da*), hag all.

(5) *Ar* hag *al* a zo furmou nevez distreset eus *an*.

tion aryenne et les Aryens à l'époque néolithique, pennad-skrid moulet e dibenn leor A. Bertrand, *la Gaule avant les Gaulois*, 1891.

(b) Diwar-benn an hen-geltieg : Johann-Kaspar Zeuss, *Grammatica celtica*, kenta mouladur 1853, eil mouladur 1871 ; — Alfred Holder, *Alt-Keltischer Sprachschatz*, tri levr hag eur stagadur, Leipzig (a bouez bras) ; — Dottin, *Manuel*, pajennou 52-109 ; — Loth, *Chrestomathie bretonne*, levr I , pajennou 1-80, Paris, 1890 ; — D'Arbois de Jubainville, *Eléments de la Grammaire celtique, déclinaison, conjugaison*, 1903 ; *les mots gaulois chez César et Hirtius, de bello galico*, 1891 ; *le vocabulaire cello-germanique (Premiers Habitants, eil levr, eil mouladur, pajennou 330-369)* ; — *Revue celtique*, bloaveziou 1898, 1900, 1903 (deiziadur Coligny) ; — John Rhys, *the Celtic Inscriptions of France and Italy*, London, 1907 (sellit ivez ouz ar *Revue celtique*, 1907, pp. 209, 262-275, 404-410) ; *Lectures on Welsh Philology*, eil mouladur, 1879, pajennou 260-412 (ar skrituriou ogamek) ; — Macalister, *Formes grammaticales des inscriptions ogamiques (Celtica, I, 1903, pp. 17-25)* ; — R. Thurneysen, *Kelto-romanisches*, Halle, 1884.

(c) Diwar-benn al lennegezh hen-geltiek : Camille Jullian, *De la littérature poétique des Gaulois*, Paris, 1902 (tennet diwar ar *Revue archéologique*, bloaz 1901, levr Ia, pajennou 304-327) ; *Histoire de la Gaule*.

eil levr, pp. 146-148 (danevellou diwar-benn oberou ha jestroù an doueed), 157-161 (lavariou fur an drouized hag o lezennou e kenver bividigez an den), 169-176 (tonkadur mab-den, tonkadur ar bed, hervez kelennadurez an drouized), 379-385 (gwerziou, kanaouennou-brezel, hag all).

(d) Diwar-benn an hen-iwerzoneg hag ar yezou neve-geltiek all : Whitley Stokes ha John Strachan, *Thesaurus paleohibernicus*, 2 levr, Cambridge, 1901-1903 ; *A Supplement to Thesaurus paleohibernicus*, Halle, 1910 ; — Vendryes, *Grammaire du vieil-irlandais, phonétique, morphologie, syntaxe*, Paris, 1908 ; — Loth, *Chrestomathie bretonne*, levr I^e, breton-armoricain, 1890 ; — E. Ernault, *Dictionnaire étymologique du breton moyen*, Nantes, 1888 ; *Glossaire moyen-breton*, Paris, 1895-1896 ; — Victor Henry, *Dictionnaire étymologique du breton moderne*, Rennes, 1900 (a bouez bras).

(e) Diwar-benn kosa lennegezh Iwerzon : Whitley Stokes, *Togail Bruidne Da Derga*, Paris, 1902 (tennet diwar ar *Revue celtique*, bloavezh 1901) ; — Ernst Windisch, *Tain bo Cualnge*, 1905 ; — D'Arbois de Jubainville, *Introduction à l'étude de la littérature celtique*, Paris, 1883 ; *le Cycle mythologique irlandais*, 1884 ; *l'Épopée celtique en Irlande*, 1892 ; *Études sur le Droit celtique, le Senchus Mor*, 2 levr, 1895 (sellit ivez ouz Loth, *le Droit celtique*, war ar *Revue de l'histoire des religions*, xxxiii, pajennou 368-388) ; *Étude sur le Tain bo*

Cualnge, autrement dit « enlèvement des vaches de Cooley » (war ar *Revue celtique*, bloaz 1907, pp. 17-40 ;) — Douglas Hyde, *A Literary History of Ireland from the earliest times to the present day*, Dublin, 1899 ; — Eleanor Hull, *A Text Book of Irish Literature*, 2 levr, 1906, 1908.

Mollet e ti E. Le Bayon

67, ru er Morbihan, en Oriant

